

Türk Kültürü

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
YIL 53 YENİ SERİ CİLT VIII SAYI 2

2015/2

53. Yıl

Ankara <Güz> 2015

TÜRKÇE KARIŞIK DİLLİ KURAN TERCÜMESİ: “EL-ITKAN KURAN TEFSİRİ” ÜZERİNE

Sema EYNEL*

Öz: Türk dili çalışmaları açısından büyük önem taşıyan Kuran tercüme ve tefsirleri arasında en kayda değerlerinden biri de karışık dilli olanlardır. Bu çalışmada tanıtılan *El-İtkan Kuran Tefsiri* adlı eser de karışık dilli olması sebebiyle önem taşımaktadır. *El-İtkan Kuran Tefsiri*; Çağatay, Kıpçak ve Oğuz Türkçesine ait unsurların da görüldüğü karışık dilli bir eserdir. Bu çalışmada Türklerdeki tercüme faaliyetlerine değinildikten sonra *El-İtkan Kuran Tefsiri* adlı eserin yazarı, yazıldığı dönem ve yer hakkında kısaca bilgi verilmiş, sonrasında eserin genel dil özelliklerinden kısaca bahsedilmiştir. Eserin karışık dilliliğine ilişkin unsurların da verildiği çalışma esere ait örnek sayfalar da verilerek tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *El-İtkan Kur'an Tefsiri*, karışık dillilik.

On A Translation of The Quran “El-İtkan Kuran”

Abstract: Among the translations and interpretations of the Quran, important in terms of Turkish language studies are Turkish multi-dialectal (Caghatai- Kipchak and Oğuz dialects) interpretations of the Quran. “*El-İtkan Quran Interpretation of Quran*” dealt with in our present study is of great significance in this respect. After informing about translation studies in Turkish, our study involves information about the writer of *El-İtkan Quran Interpretation*, the period and the place it was written, in addition to its general linguistic features with sample multi-dialectal pages from the original work. .

Keywords: *El-İtkan Quran Interpretation*, Multi-dialects

GİRİŞ

Tarih boyunca “Kök Tengri (Tengricilik), Maniheizm, Budizm, İslamiyet gibi pek çok dini benimseyen Türkler dinî hayatlarını olduğu kadar sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamlarını da bu çerçevede yeniden inşa etmiştir. Bir dinî çevreye girmek ve tüm hayatını buna göre yeniden yorumlamak ancak bu dinlere ait metinleri anlamakla mümkün olabilir. İşte Türkler de bu metinleri anlamak ve anlatabilmek maksadıyla kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Türklerdeki tercüme geleneğinin Maniheizm ve Budizmi kabul eden Uygurların bu dinlere ait metinleri tercüme ile başladıkları bilinmektedir. VIII. yüzyılda kitleler hâlinde İslamiyet’i kabul etmeye başlayan ve X. yüzyılda bu dini devlet dini yapan Türklerin, Kur’an tercümelerini ise bu yüzyıldan sonra yapmış olduğu düşünülmektedir.

* Milli Eğitim Bakanlığı, Türkçe Öğretmeni, Türk dili uzmanı.

Kuran-ı Kerim'in ilk olarak ne zaman tercüme edildiği hususunda herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu konu ile ilgili Zeki Velidî Togan, ilk tercüme olan Taberî'nin Farsça Kuran tercümesini yapanların arasında Türklerin de bulunduğu yönündeki bilgisinden yola çıkarak, Kuran'ın ilk Türkçe tercümesinin bu Farsça tercüme ile aynı zamanda yapıldığı sonucuna ulaşırken (Togan 1971: 18); Fuad Köprülü'ye dayanan Abdülkadir İnan ise "*Kur'an'ın Türkçeye tercümesinin Farsça tercümesinden yaklaşık bir asır sonra, yani XI. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceğini*" belirtir (İnan 1998: 129). Aysu Ata da ilk tercüme olan Taberî'nin Kuran Tefsîr'inde herhangi bir Türkçe tercümeden bahsedilmemiş olmasından yola çıkarak Kuran'ın X. yüzyıldan sonra Türkçeye çevrildiği ve bu çevirinin dilinin Karahanlı Türkçesi olduğu görüşünü öne sürer (Ata 2004: XI).

Türk dili tarihinin önemli eserlerinden olan Kuran tercümeleri, Türk dili çalışmaları açısından da büyük önem taşımaktadır. Mütercimler, Allah kelamı olan Kuran'ı tercüme ederken günahkâr olma korkusu ile dikkatli davranmışlar, metne yorumlarını katmayıp aslına olabildiğince sadık kalmışlardır. Topaloğlu bu bakımdan, Kuran tercümelerini, Türk dilinin gelişme ve olgunlaşma devrelerini takip etmek amacıyla yapılacak gramer araştırmaları, leksikal çalışmalar ve semantik incelemelerde başvurulabilecek mühim kaynaklar içinde, en güvenilir belgeler olarak değerlendirmektedir (Topaloğlu 1976: XVII).

İlk olarak ne zaman çevrildiğini bilmemekle birlikte Kuran-ı Kerim'in Doğu ve Batı Türkçesinde yazılmış tercümeleri üzerinde hâlen çalışmalar yürütülmektedir. Akademisyenlerce satır arası tercüme, tefsirli tercüme, tefsirler olarak gruplandırılan bu çalışmalardan şüphesiz ki en kıymetlileri satır arası tercümeledir.

Bu tefsir ve tercümelemin bir kısmı sadece dönemin standart yazı dili özelliklerini gösterirken, bir kısmı ise karışık dilli olarak adlandırılan tercümeleden olmuştur.

Türklük bilimi çalışmalarında "karışık dilli" ibaresi bir taraftan Anadolu'da Doğu Türkçesi etkisi altında gelişen yeni edebi dille ortaya konan eserlerin, diğer taraftan ölçünlü dil olarak 13. yüzyılda Harezmi Türkçesiyle temsil edilen Doğu Türk yazı dilinde özellikle Moğol istilasının neden olduğu boylar ve diller karışmasının ortaya çıkardığı Kıpçak ve Oğuz dil özelliklerinin artış gösterdiği eserlerin dili için kullanılan teknik bir terimdir (Nalbant 2009: 9).

Harezmi ve Altın Ordu Sahasında yazıldığı sanılan "karışık dilli" Türkçe iki Kuran tercüme ve tefsiri bilinmektedir: Bunlardan ilki Süleymaniye Kütüphanesi'nde Yazma Bağışlar bölümünde 3966 numaralı yazma eserdir (Ulusoy Hillhouse 2006: III). Eser Nuri Yüce tarafından bilim dünyasına tanıtılmış ve eser üzerinde Nuri Yüce danışmanlığında Ayşe Uyansoy Hillhouse (2006), Cengiz Müfettişoğlu (2006), Aslı Uygun (2007), Recep Yılmaz (2007) tarafından yüksek lisans tezi olarak çalıştırılmıştır. Eserin başı ve sonu eksik olduğu için yazarı, müstensihisi, yazılış veya istinsah yeri ile tarihi belli değildir.

İkincisi ise Milli Kütüphane, yazma eserler bölümünde A2848 numarada kayıtlı eserdir. 54 sureyi içeren eksik bir eserdir. Yazılış tarihi ve yeri bilinmeyen eserin dili Çağatay Türkçesini temel almakla birlikte Kıpçak ve Oğuz Türkçelerine ait özellikler de ihtiva etmektedir. Eser üzerinde Doç. Dr. Mehmet Vefa Nalbant çalışmıştır.

Karışık dilli eserlere ek olabileceğini düşündüğümüz bir eser de çalışmamızın metnini oluşturan Şeyhü'l-İslâm bin Esedullahü'l-Hamîdî tarafından yazılmış "El-İtkân Kuran Tefsiri" adlı eserdir.

El-İtkan Kuran Tefsiri Adlı Eserin Yazarı

Tefsirin yazarının adı; Murat Kaya'nın yüksek lisans tezinde "Şeyhü'l-İslâm b. Esedullah el-Humeydi" (Kaya, 2001: 93) olarak geçerken Tatarca kaynaklarda "Şehülislam bin Isdallah el Hamidi (Hemidi)" olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz ise yazarın adını "Allah'ın aslanı" anlamındaki "Esedullah" sözcüğüne bağlayıp, kendinden sonraki ünlüyü kalın okutan hıriltılı "h" sesine bakarak "Hamîdî" olarak okumayı uygun bulduk. Bizim kabul ettiğimiz şekliyle söylendiğinde eserin yazarının adı Şeyhü'l-İslâm bin Esedullahü'l-Hamîdî'dir.

Tefsir yazarımız Şeyhü'l-İslâm bin Esedullahü'l-Hamîdî 1869-1911 yılları arasında yaşamıştır. Buva/Bua kazasından olan Hamîdî eserin kapağında verilen bilgilere göre Ufa vilayetinin Yahşibay karye (köy)sinde Yahşibay Medresesi'nin imam ve müderrisliğini yapmaktadır. Hamîdî, 1907 yılında Kazan'da Kuran surelerini Tatarca ayrıntılı açıklamaları ile bastırıp çıkarmaktadır. Eserin birinci cildinin sonunda yer alan bilgiye göre babasının adı Abdullah'tır. Hamîdî XX. asrın başlarında millî bilincin artmasıyla ve iç ihtiyaçlara göre Kuran'ın tercüme edilme meselesinin gündeme geldiği, kutsal kitabı Tatarcaya çevirmeyi destekleyenler kadar karşı çıkanların da olduğu bir dönemde Kuran'ı Tatarcaya tercüme eden birkaç kişiden biridir.

Eserin Yazıldığı Dönem ve Yer

Eserin yazıldığı coğrafya ve dönemin genel hatlarıyla bilinmesi de eserin değerini ortaya koymada önemli unsurlardan biridir. Buna göre eserin yazıldığı yer olan Ufa ve basıldığı yer olan Kazan bugün farklı cumhuriyetlerin başkentleri olsalar da bu iki başkent halkı yüzyıllarca ortak bir kültürü, yaşayışı, inancı ve ortak dili paylaşmışlardır.

Altın Orda hâkimiyetinin sona ermesiyle kurulan hanlıklardan biri olan Kazan Hanlığı bünyesinde yaşayan iki etnik unsurdur Tatarlar ve Başkırtlar. 1552'de Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından sonra Ruslara karşı birlikte ayaklanmış; fakat Rus işgaline karşı bu direnişlerini ancak 18. asrın sonlarına kadar sürdürebilmişlerdir. Bu tarihten itibaren 1905 Rus Devrimi ve akabinde meşruti monarşinin ilan edilmesine kadar Rus hakimiyetinde yaşayan Tatar ve Başkırtlar Rus baskılarına ve asimilasyon çalışmalarına rağmen millî kimliklerini, dillerini ve kültürlerini korumayı başarabilmişlerdir. 1914 Birinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde

Tatarlar ve Rus İmparatorluğu bünyesindeki halklar değişik siyasal akımların etkisiyle memnuniyetsizliklerini belirtmeye başlar. Bu 1917 Şubat Devrimi'nin patlak vermesine neden olur. Bu devrimle özerklik hakları garanti edilen Türk dilli halklar özellikle 1917'nin Nisan ve Mayıs aylarında, Rusya'nın her bölgesinde kendi toplumsal, siyasal ve hatta ekonomik problemlerine çözümler bulmak için yasal toplantılar düzenler. Tatarların tarihî ve kültürel merkezi olan Kazan bu tür toplantıların ana sahnesi hâline gelirken başka bir Tatar-Başkurt merkezi olan Ufa'da da önemli siyasal eylemler devam eder. 1917 yılına gelindiğinde Başkurtlar nihayet özerkliğini ilan eder. Bir yıl sonrasında 1918'de de asırlarca beraber yaşamış olan Başkurtlar ve Tatarlar Başkurt-Tatar Cumhuriyetini kurar. Bu birliklelikle, zaten birbirine çok yakın olan Başkurtça ve Tatarca daha da yakınlaşır. (Devlet, 2012: 189-248; Togan, 2012: 287-333) 18 Şubat 1919'da Başkurt hükümeti zor bir kararla Bolşevikler tarafına geçer. 1920 yılında da Rus SSCB, Tatar ve Başkurtların birleşmesinin önünü almak üzere, ayrı bir Tataristan Cumhuriyeti oluşturur. Böylelikle, Tatarca ve Başkurtçanın ayrı birer yazı dili olarak gelişmesinin de temelleri atılmış olur. Bu sınır koymanın ardından da Tatarların büyük bir çoğunluğu Başkurdistan'da yaşamaya devam etmiş ve Başkurdistan halkı içinde çoğunluğu oluşturmuşlardır. Bu etken, Başkurtların büyük bir bölümünün bugün de Başkurtçayı değil, Tatarçayı ana dilleri olarak kabul etmelerine yol açar. (Garibova, 2012: 222)

Başkurdistan sınırları içerisinde yer alan ve ülkenin başkenti olan Ufa ve Tataristan'ın başkenti konumundaki Kazan tarihsel süreçte dinî faaliyetlerin yürütüldüğü birer merkez konumunda olmuştur. Çar döneminde yoğun baskı altında yaşayan Müslüman Türkler II. Katerina döneminde Müslümanlara yönelik yumuşak bir politikayla karşılaşmış ve Ufa'da bir dinî merkezin kurulması gündeme gelmiştir. Başkurtlar tarafından olumlu karşılanan bu durum; Kazan olan dinî merkezin Ufa'ya kaydırılması ile Tatarlarca Rusya Müslümanlarının bölünmesini amaçlayan sinsi bir plan olarak değerlendirilmiştir. Bugün de Ufa XVIII. yy'dan itibaren Rusya'nın Avrupa bölümündeki Türklerin dinî merkezi konumundadır.

Kazan ve Ufa'da basım faaliyetleri de etkin bir şekilde yürütülmüştür. 1722'de Kazanda ilk Tatarca metnin yayınlamasının ardından 1801'de ilk Arap harfli matbaa açılmış ve Türkçe Tatarca kitap neşriyatı çoğalmıştır. İlk Arap harfli Şark Matbaası (Azyatiski Tipografiya) adlı bu matbaada 1802-1810 tarihleri arasında 50 bine yakın çeşitli dinî kitaplar ve Kuran basılmıştır. Kazan'daki Arap harfli matbaaların en iyilerinden biri olan Haritanov Matbaası'nda 1909 yılına kadar 2 milyon civarında İslamî eser basılmıştır. Sadece Kazan'da değil 1905'ten sonra Ufa, Orenburg, Moskova, Petersburg, Astarhan, Troitsk gibi şehirlerde Tatarlar tarafından açılan matbaalarda yüzlerce kitap yayımlanmış ve bütün Türkistan'a dağıtılmıştır.

Birlikte yaşadıkları dört asır boyunca Tatarlar ve Başkurtlar birbirleriyle tamamen kaynaşmış; bu kaynaşma ve karşılıklı etkileşim sonucunda da müşterek bir

edebiyat ve yazı dili ortaya koymuşlardır. Kazan ilindeki medreselerle, Başkurt ülkesindeki Orenburg, Kargalı, Ufa, Troyskiy gibi şehir ve kasabalardaki medreseler arasında eğitim ve öğretim usulleri bakımından fark olmadığı gibi fikir ve bilim adamları da bu medreselerde okuyanlar arasından yetişmektedir. İmam ve müderrisler arasında Kazanlılar bulunduğu gibi, birçok Başkurt da yer alırken bu gibi medreselerde okuyan bir Başkurt, hiçbir zaman Başkurt lehçesinde yazmamaktadır. Başkurtça ancak konuşma dili olarak yaşamıştır.

XX. yüzyılın başında Kazan basım evlerinde yayımlanan kutsal kitaplar sadece Tatar Türkleri arasında değil, İslam dünyasında da yaygın olarak bilinmektedir. Kazan Tatar Türklerinin millet olma bilincini artırmasının, dilini ve Türk kültürünü Rus politikasının baskılarına rağmen korumasının en önemli nedeninin; X. asırdan itibaren tanışmaya başladıkları İslam dinini muhafaza edip dini sorumluluklarını yerine getirmek için yaptıkları mücadeleler olduğu söylenebilir.

El-İtkan Kuran Tefsiri Adlı Eserin Tavsifi

Eser, Şeyhü'l-İslâm bin Esedullahü'l-Hamîdî tarafından yazılmış olup "El-İtkan Kuran Tefsiri" adını taşımaktadır.

Kalın ve sarı kâğıda basılan eser, iki ciltten oluşmaktadır. Elimizdeki nüshada ciltler birleştirilerek kapağı yenilenmiştir. Eser matbu olarak ofset usulüyle basılmıştır. Her iki cildin iç kapağında metin ve metnin basımıyla ilgili bilgiler üç dilde yani Kazan Tatarcası, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde verilmiştir. Kazan Tatarcası ve Kazak Türkçesinde verilen bilgilerin yazımında Arap alfabesi kullanılırken, Türkiye Türkçesiyle verilen bilgilerde Latin alfabesi tercih edilmiştir. Bunun nedeni elimizdeki nüshanın 1985 yılında İstanbul'da basılması olmalıdır. Burada verilen bilgilere ve yaptığımız araştırmalara göre eser hakkında şunlar söylenebilir:

Eser; ilk olarak 1911 yılında, Kazan'da, Kazan dilinde ve masrafları kent bütçesinden karşılanarak basılmıştır. Hamîdî eserini, giriş bölümünün başlarında verilen bilgiye göre Hicrî 1324 yılının Rebiülahiri (1906 yılı Haziran)nin sonlarında yazmaya başlamış; birinci cildin sonunda verilen bilgiye göre ise, Hicrî 1325 yılının ikinci Muharreminde (15 Şubat 1907) pençşenbe (perşembe) günü eserin birinci cildini tamamlayarak aynı gün ikinci cildin yazımına başlamıştır. İkinci cildin sonunda yer alan bilgiye göre de Hicrî 1325 yılının 24. Zilhiccesi düşünbe günü (28 Ocak 1908 Pazartesi) eserini tamamlamıştır. Yani eseri 1906 haziranının sonlarından 28 Ocak 1908 tarihine kadar yaklaşık 20–21 ayda tamamlamıştır.

Birinci cildin sonunda eserin Feyzû'l- Öāyān Bekrî ve Abdu'l-ḳuddūs Fahrî tarafından tashih edildiği belirtilmiştir. Yazarının Ufa'da imam ve müderris olduğu ve burada yaşadığı düşünülürse eserin Ufa'da yazılmış olduğu söylenebilir; ancak eserin basımı Kazan'da Kazan matbaasında yapılmıştır. Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesiyle verilen bilgilere göre eser, ikinci kez 1984 yılında, İstanbul'da ofset usulüyle Elif Ofset Tesisleri tarafından basılmıştır. Eserin ikinci baskısına eklenen bilgilerde, eserin elden ele gezip çok okunduğu için kâğıdının yıprandığı ve asıl nüshasının filmi çekildikten sonra uzun zaman çalışılıp tashih edildiği belirtilmiştir. Eserin 1984 yılında, Halife Altay ve Delilhan Canaltay tarafından tahsis edilip gözden geçirilerek, ikinci baskısı yapılmıştır.

İki ciltten oluştuğunu söylediğimiz eserin birinci cildi 260, ikinci cildi ise 227 varaktır. Eserin tamamı 487 varak olup yüz on dört surenin tamamını içermektedir. Birinci cilt günümüz Kazak Türkçesiyle Halife Altay tarafından ikinci basımda eklenen açıklamalar (Tüsinikter) ve sözlük (Sözdikşe) bölümlerinin haricinde; giriş, Fatiha Suresi'nden Benî İsrâ'il suresine kadar olan 17 sure ve bir fihrist bölümünü

ihativa etmektedir. İkinci cilt ise Kehf Suresi'nden Nas Suresi'ne kadar olan 98 sure ile ek olarak Kuran'ı hatmettikten sonra okunacak dua (Arapça olarak ve Türkçe tercümesiyle), Tilavet secdesi, Tilavet Secdesi Niyeti, Tilavet Secdesi Hükümü ve ikinci bölümün fihristinden oluşmaktadır. Her sayfa 18 ilâ 34 satır aralığında değişmektedir. Eserin sayfalarının altında takip sözcüğü bulunmaktadır. Eserin dört varaklık giriş bölümünde, her surede hangi mesele/meselelerin yer aldığı belirtilmiştir.

Eserin giriş bölümünden örnek metin:

(...) (3.11)va'zlar kıurânda köp çünkü kıurânın sevki-i va'z için 'ulûm-ı kıurânın in uluğısı ahkâm-ı şer' iye ahkâm-ı şer' iye (3.12) hâkıında kilgen âyetler cem' i biş yüz kadar (1 sûre-i fâtiha) ta' yin-i mesâ' ildin hâli (2 bakara sûresinde) (3.13) mesâ' ildin köp âyet bar (birinçisi) eşyâda aşl-ı ibâhat boluçluk (ikinçisi) namâznıñ hem zekâtnıñ hem namâzda (3.14) rükû' nıñ farzlığında hem cemâ' at namâznıñ vâcibliğinde (üçünçisi) kıurânıñ neşhniñ düristliğinde (dörtinçisi) (3.15) mescidleri yimirüvniñ harâmlığında (bişinçisi) kıblede mensüh bolğan nersede (altınçısı) ata mülkine kirgen balanıñ (3.15) atanıñ zararına azâd boluvında (yidinçisi) peygamberleriñ günâhdan ma' şüm boluvında kâfirleriñ imâm bolmavında (3.17) (sikizinçisi) beytu'l-lahniñ hükümlerinde hem emîn boluvında (toközünçisi) ecma' iñ hüccet boluvında (onunçısı) (...)

Giriş bölümü de dahil olmak üzere her sureye besmeleyle başlanmıştır. Giriş bölümünün bitiminde eserde yapılan kısaltmalar ve bazı yazım özellikleri ile ilgili bölümler "ihtar" notuyla verilmiştir.

(...) (9.20) ihtâr: (9.21) bu tefsîrde "صلعم" digen söz (صلى الله عليه وسلم) digen söz ornına kıoyuldu... "صعم" ... (9.22) عليه السلام عليه السلام ornına kıoyulur. (9.23) sözlerdin üstide, ötürside, sukûnda; teşdîdide bolmağan harflerni ast ile okulur, (9.24) hareket ornlarında (...)

Her surenin nerede indiği ve kaç âyetten oluştuğu, surelerin ve cüzlerin başlangıç ve bitişleri ayrıca belirtilmiştir.

(...) (10.5) bismi'l-lahi'r-raḥmani'r-raḥim (10.6) fâtiha sûresi mekkede ingen yidi âyet (10.7) (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ) her bir çın maḳtav allahü te' âlâge ginedür ammâ allahü te' âlâdın başkalarda bolğan maḳtav (10.8) zâhirî ginedür ve ol zâhirî maḳtavniñ merci' si de allahü te' âlâdur (* رَبِّ الْعَالَمِينَ *) özindin başka (10.9) her bir bar bolğan nerselerni terbiye itüçüdür ol allahü te' âlâ âdemlerni ve ḥayvânları ve nebâtâtı (* الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ *) izgülikge ve raḥmetge ehl bolğan kişige izgülik ve raḥmet iyesisdür (...)

Eserin asıl metin bölümünde ise her sure âyet âyet açıklanmış, surelerle ilgili açıklama ve menkıbelere yer verilmiştir.

(11.14) (...) (أَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) müttakiler şunday âdemlerdür özerindin
gā'ib (11.15) bolğan nerselere çın köñillerindin işanurlar (meşelâ
ölgenniñ soñında kabrlerdin kobarıluvğa ve uçmağ ve tamuğ ve başqa (11.16)
kıyâmet hâllerine (ذُرِّيَّةُ الْمُؤْمِنِينَ) dahı müttakiler şol âdemlerdür namâznı kâ'im
kılurlar ya' nî namâz oqurlar (...)

Eserde bazı bölümlerde yazılar (metnin kapağında belirtildiği gibi) silinmeye başlamıştır. Bu bölümlerden bazıları tarafımızca tamamlanmaya çalışılmış ve dipnotla da tamamlanan yerlere ait bilgiler verilmiştir.

Eserin kapağında verilen bilgiye göre eser Kazan dilinde yazılmıştır. Üzerinde yaptığımız inceleme ışığında eserin dil özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Eser ses, şekil ve yazım bilgisi özellikleri bakımından; ilk hecede /i/ sesinin hâkim olması, söz başı /t/ sesinin korunması, söz başı /k/ sesinin korunması, eklerdeki ve söz içindeki /Ġ/ sesinin korunması, söz başında /y/ sesinin kullanılması, söz başında /b/ sesinin korunması, bazı eklerdeki (-up, -ğuz vb.) düzlük yuvarlaklık uyumunun bozulması yükleme halinin +nI şeklinde kullanımı, yön eki {+rA}nın kullanımı, görülen geçmiş zaman I. çoğul şahsının "-dUQ", öğrenilen geçmiş zamanın "-ĠAn+dur", gelecek zamanın "-ĠAy", şimdiki zamanın "-a turur" ile çekimlenmesi, rivayet birleşik zamanın "iken" ile çekimlenmesi, olumsuz bildirme "imes" ve "tügil" ile yapılması, "kibi, yaklı, tegi, sarı, tış, çI" gibi son çekim edatlarının kullanılması, "öz" zamirinin kullanılması bakımından Müşterek Orta Asya Türkçesi özellikleri göstermektedir.

Eserde, "söz başı /b/ nin korunması, "y-" nin "c-" ye değişmesi, kelime ve ekte "-Ġ-/-Ġ > Ø" ile "-Ġ- / - Ġ > -v- /-v", -ğ /-g > -y ses olayları, ünsüzler arasında ünlü türemesi (boruç, türük), yükleme halinin +nI yanında +DI olması, öğrenilen geçmiş zamanın "-ĠAn+dur", şimdiki zamanın "-A, -y", geniş zaman olumsuzunun "-mas" ile çekimlenmesi, fiilden isim yapan -g/-v gelişiminin örneklerine rastlanması, isim-fil ekinin -uv şeklinde kullanılması, "tiyüş, boyunça" son çekim edatları ile "ma, bı" gibi soru edatlarının kullanılması, "öz" zamirinin kullanılması gibi Kıpçak Türk Lehçelerinin belirleyici özelliklerini görebilmekteyiz.

Müşterek Orta Asya ve Kuzeybatı Türk lehçesi özelliklerinin yanında; . Söz başında /b/ sesinin düşmesi, söz başı /b/ sesinin /v/ sesine değişmesi, ek başı, söz içi ve sonu /Ġ/ sesinin düşmesi, ilgi hali ekinin +Im, yükleme hâli ekinin "+I", yön ekinin {+ErĠ} olması, öğrenilen geçmiş zamanın "-mİş", gelecek zamanın "-AcAk", geniş zaman olumsuzunun "-maz" ve emir I. teklik şahıs ekinin "-AyIm" eki ile çekimlenmesi, isim çekiminde kullanılan bildirme şeklinin olumsuzunun "değil"; olumsuzunun ise "dur" şeklinde kullanımı, "kendi" zamirinin kullanılması gibi ayırt edici özellikler ise eserde Oğuz Türkçesinin izlerini göstermektedir. Bu önemli belirleyici özellikler eserin karışık dilliliğini gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak incelememize konu olan ve Müşterek Orta Asya Türkçesi ile yazılan Kuran Tefsirinin dili ve söz varlığı Çağatay ve Kıpçak edebî dil

özelliklerinin daha fazla görüldüğü, bunun yanında Oğuz Türkçesi'ne ait unsurların da saptanabildiği karışık dilli eser özelliği göstermektedir.

• **Eserden Örnek Bölümler:**

(فائده) بوفاتنه سورەسى دین اسلام نىڭ اساس بولغان اوج الوغ مسئلهگه اشارتدر برسى : الله تعالى بقون عالم نىڭ نالغى زىربيه ايدىچوسى ديب معرفت قىلور ايكچوسى - اقيامت كوني نىڭ هم قيامتدە يىشىلغى ويىنانلىق قە جراء بولورويىنە اشانو اوجوچوسى - دنيا و آخرتدە سعادت ايدوسى بولور اوجون هم توغرى يولنى تابور اوجون الله تعالىگە يالبلورنىڭ كىفايه قىلورى (بس هدايت اوجون مشايخگە تابشولماق ضرور دېگان كىچىلرنىڭ - ورلرى لغر بىر - سوز بولورغە كېرەك) دین اسلام نىڭ اساس بولغان اوج الوغ مسئله نىڭ قىسقىلىق اوزرە بيانى بوسور دەم بولغانلىقى اوجون بوسورەنى رسول اكرم (أم القرآن) قرآن آناسى دىوب آناغان و بوسورە قرآن نىڭ باشلىق بولسقى اوجون (فائده الكتاب) قرآن باشى دىو آناغان و بوسورە بىدى آيت بولوب فرض نمازدا ايكيشە مرتبه اوقولغانلىقى اوجون (سبع المثاني) ايكيشە راوقولا تورغان دىوب آناغانىر ۵

۲ نچى سورە مۇبقرە سورەسى مەنبەدە ايتىلغان ايكى يوز سيكسان آلتى آيت ۵

(آلم ۱) بوسوزىنەن مراد بولغان معناسى الله تعالى اوزىگە بلە در (ذلك الكتاب) بومحمد (صلی الله تعالى علیه وسلم) اوقى تورغان كىتاب قرآن (الزيب فيه ۱) بركىتابە هېچ شىك يوقىرىعى بو كىتاب نىڭ الله تعالى دن بولورونە هېچ كىمگە شىك قىلورغە مناسب نوكىل در چوتكە آدمىلار باساندىقى بولسە، آنى باشقالار دە يامسى آلورلار ايدى (هُدَى الْمُتَّقِينَ ۱) بركىتاب الله تعالى نىڭ امرلرىن توتوب و نىپىلرنىن صافلانغان آدمىلرنى توغرىلغە و يىشىلغە كوندىرگوجىدىر (الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ) مۇقىلر شونىدى. آدمىلردىر اولزىنەن غائب بولغان نرسەلەرگە چىن كوكىللىرىنەن اشانورلار (مىثلا اولسگان نىڭ صوكىدە قىرلردىن قوبارلورغە و اجماع و توموغ و باشقە قىامت خاللرىنە (وَيُغَيِّمُونَ الصَّلَاةَ) دىقى مۇقىلر شول آدمىلردىر نمازنى قائم قىلورلار يىنى نماز اوقورلار (وَمَا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ۱) دىقى مۇقىلر شول آدمىلردىر بىز آلارغە رىزقلاندىرغان نرسەلردىن الله تعالى يولەنە انفاق و صرفى قىلورلار يىنى بىز بىرگان نالغى اسلام دىنى نىڭ آلفە بارووينە سبب بولغان اولزىلارغە ملىت فائىدە سىنە صرف قىلورلار ملىت و مەدرسە و مسجد و جمىعەت خىرىيە اسلامىيە كىلى لەرگە (وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ) دىقى مۇقىلر شول آدمىلردىر چىن كوكىللىرىنەن اشانورلار (بما أنزلنا آيات) سىنا ايدىن لىگان نرسەگە (قرآن غە) (وَمَا أنزلنا من قبلك) دىقى اشانورلار سىنەن بوزون بولغان بىغىمەرلەرگە ايدىن لىگان نرسەلەرگە (تورات، انجىل و زبور و بولاردان باشقە بولغان كىتاب سماوىيەلەرگە (وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۱) دىقى مۇقىلر شول آدمىلردىر آلار آخرت بولماقنى شىكسىز بلورلر (أُولَئِكَ) بو صىقتلار بىرلەن صىقتلانغان آدمىلر (عَلَى هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ) رىبلرنىن بولغان هدايت اوزىنەن در (وَأُولَئِكَ) دىقى بو صىقتلار بىرلەن صىقتلانغان آدمىلر (هُمُ الْبَاقِلُونَ ۱) آلار دىن دىنيا و آخرت سعادتتە ايرىشوجىلر (أَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا) در سىقتلكە شونىدى آدمىلر كافر بولدىلار (هر بىر كافر مرادىا كە خاص كافرلر ابولەب، ا بوجول، وليدىن مغيرە كىيىلر (سوا عايمهم) ابل كافرلر؛ و زەرەينە برا بىردىر (أَن تَنفَرْتُمْ) كىرلك آتلا نوب قور قىلسىن آلارنى (أَمْ لَمْ تَنفَرْتُمْ)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

(قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ، بِمَلِكِ النَّاسِ، اِلٰهِ النَّاسِ) ايتىن اي مەد! مېن آدملىرىڭ مەبۇدى، پادىشاھى، ھەمە رېسى بولغان رېبە، سىونامىن: (مَنْ شَرَّ النَّاسِ الْفَجْأَسِ) وسوسە قلوب ايزگومللىرى كېچىكىرۇچى داتىن، (الَّذِي يُؤَسِّسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ) اول ذات چىلدىن ھەم آدملىرىڭ دە بولۇپ، آدملىرىڭ كۆڭللىرىڭە وسوسە قىلۇر. بۇ ياكى سۇرە، رۇسۇلۇمىزنى بىر يەھۇدى سەھىب غىسئە قىلغاندىن سىزگە ايتىغان دېھىر دايىت ايتۇلەدر.

اوشۇ اورۇندە يوز اون دورت سورەڭڭ تەسىرى تەم بولدى.

ترجمەڭڭ تەمىنىڭ تارىخى: ھجرى ۱۳۲۵ ئىلى مىلادى ۱۹۰۷ ئىلى ۳ ئىلى ذۇلھىجە ۲۴ ئىلى دېگىز دوشنبە، كۈن

آية بالاتفاق ﴿﴾ = بوعلامت ھىر بۇ قارى قاشىدە آيتىڭڭ آقنى سانالغان اورۇندە قوبۇلادر
آية عند الكوفية ﴿﴾ = كوفە قارىلىرى قاشىدە آيت آقنى سانالغان اورۇندە قوبۇلادر.
آية عند غيرهم ﴿﴾ = كوفە قارىلىرىدىن باشقا قاشىدە آيت آخىرى سانالغان اورۇندە قوبۇلادر.

ضممة الاشباع ۲ بۇضمەنى داو كىيى سوزۇپ او قولا.
ضممة غيرہ ۲ مونسى بارىق داو قەسر سوزۇمىدە او قولا.
تنوين اظھار ۳ ھ، ع، غ، ح، خ، ايلە باشلانغان سوزلار آلدىنداغى ھرقكە قوبۇلادر.
تنوين غيرہ ۳ مونسى ايتىلگىن ھرقلر آلدىندە بولماغاندە قوبۇلادر.
بوعلامت ۳ الى كىيى سوزۇپ او قولا،
> > > ي كىيى آستىقە سوزۇپ او قولا
سېز اولگىس داوغە، ايتىچىسى الفكە اوچىچى ياغە اشارتدر.

(ھىنا دعاء تىلارە القرآن - قرآننى او قوغاندىن سىزگە او قولا تۇرغان دەما)

اللّٰهُمَّ تَجَاوَزْ عَنَّا مَا كَانَ مَثَلِي تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ مِنْ زِيَادَةِ اَوْتُقْصَانِ اَوْ خَطَا اَوْ سَمُو اَوْ غَلَطِ اَوْ غَفْلَةِ اَوْ نِسْيَانِ
اَوْ تَقْصِيمِ اَوْ تَاخِيرِ اَوْ سَوْءِ ظَنِّ اَوْ عَكْ اَوْ عَمَلِي غَيْرِ مَبْتِغِي اَوْ عَمَلِي غَيْرِ مَا نَزَلَتْ اَوْ قَلْتِ رَغْبَةً فِي تِلَاوَتِهِ
اَوْ تَرَكْتِ مَدِّ اَوْ تَشْدِيدِ اَوْ تَنْوِينِ اَوْ غَيْرِ وَتَقِي فِي مَعْلِهِ اَوْ رَفَقِي فِي غَيْرِ مَوْضِعِهِ اَوْ تَرَكْتِ تَدْبِيرِي فِي مَقْطَعِهِ اَوْ
تَحْرِيفِي كَلِمَةً عَنْ مَعْلَمِهَا اَوْ كَلِمَةً فَلَا تَوَاقُفْنَا وَاغْفِرْ لَنَا ذَلِكَ بِفَضْلِكَ وَجُودِكَ وَرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّحْمِيْمِ
وَصَلَّى اللّٰهُ عَلَيَّ غَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٌ وَاٰلِهِ اَجْمَعِيْنَ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٌ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ بَعْدَ مَا فِي جَمِيْعِ الْقُرْآنِ
حَرْفًا حَرْفًا وَبَعْدَ كُلِّ حَرْفٍ اَلْفَا اَلْفًا بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّحْمِيْمِ

KAYNAKLAR

- ATA, Aysu, (2004), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi Karahanlı Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DEVLET, Nadir, (2012), *Tataristan'da Siyasal Süreç*, Ed.:E. Büyükkacı, E. Bacanlı; Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- EYNEL, Sema, (2013), Erken Dönem Tatar Türkçesi İle Kur'an Tefsiri, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- GARİBOVA, Jale, (2012), *Yeniden Biçimlenen Kimlikler*, Ed.: S. Aslan, R. Salenova; Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar- Dil Sorunu, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Hamidî Şeyhü'l-İslâm bin Esedü'llah, (1984), *El-İtkan Kuran Tefsiri*, C. I-II, Elif Ofset Tesisleri, İstanbul.
- İNAN Abdülkadir (1998), "Şeybanlı Özbekler Çağına Ait Bir Çağatayca Kur'ân Tefsiri", Makaleler ve İncelemeler, II. Cilt, Ankara: TTK, s. 137-140.
- KAYA, Murat, (2001), Tanzimat'tan Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri, İstanbul-Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- NALBANT, Mehmet Vefa, (2009), *Karışık Dilli Kur'an Tefsiri - Çağatay, Oğuz ve Kıpçak Lehçeleri İle*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul.
- SAĞOL, Gülden, (1999), *An- Linear Translation of The Qur'an into Khwarazm Turkish*, Part: I-IV, Harvard Universty.
- TOGAN, İsenbike, (2012), *Başkurdistan'da Sosyopolitik Durum*, Ed.:E. Büyükkacı, E. Bacanlı; Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- TOPALOĞLU, Ahmet, (1976-1978), *XV. yy Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi Cilt I: Giriş ve Metin, Cilt II: Sözlük*, İstanbul.
- http://unityofislam.com/anasayfa.asp?kat_no=276&yazar=&iletisim=&gonder=&mesaj=&ici_nde_kiler (03.11.2014)
- <http://www2.diyaret.gov.tr/DisliskilerGenelMudurlugu/Documents/ocak.pdf> (03.11.2014)
- http://www.worldcat.org/search?q=au%3AS%CC%A7eyhu%CC%88lislam+bin+Isdallah+el+Hamidi.&qt=hot_author (03.11.2014)
- <https://groups.yahoo.com/neo/groups/tatar-l/conversations/topics/6630> (03.11.2014)
- <https://groups.yahoo.com/neo/groups/tatar-l/conversations/topics/6630> (03.11.2014)
- <http://farukarslan.com/genel/volganin-musulman-turk-ulkesi-tataristan/> (10.01.2015)
- <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=410508> (10.01.2015)
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Kazan,_Tataristan (10.01.2015)
- <http://turk-dunyasi.cokbilgi.com/baskurdistan-cumhuriyeti/> (10.01.2015)